

Борис Милинковић

докторанд

Стварање и постојање тзв. Хрватске православне цркве 1942–1945

1. Увод

Све историјске чињенице везане за једну врсту проблематике које се након одређеног времена поставе на неку основу, могу представљати важан фактор у сагледавању тог проблема у будућности и на тај начин позитивно утицати на његово решавање. Али ако се и након одређеног времена сагледавању чињеница и постављању проблема не приступи на исправан начин, или се не приступи никако, а проблем се појављује поново, долазимо до ситуације да се за рјешавање таквог проблема морају уложити далеко већи напори те да се мора много дубље улазити у проблематику сходно временском периоду који је прошао од дешавања које обрађујемо, односно проблема који је настао као производ тих дешавања, а који желимо рјешити.

Управо је таква ситуација са историјском појавом тзв. хрватске православне цркве, којој у овом раду приступамо, а чије новије манифестације свједоче да се у досадашњем периоду није адекватно приступило овом проблему те да се оваква једна идеја од стране једне групе људи мора схватити далеко озбиљније него што је случај. Упорни покушаји обнављања једне овакве неозбиљне формулације од стране тематски упадљиво неутврђених појединаца нам даје јасну слику неадекватног одговора од стране оних који су позвани по самом свом постојању да се ухвате у коштац са таквим проблемом и да га рјеше на тај начин, да никоме никада више не падне на памет да се на један такав начин усуди уопште говорити о томе. Наравно да је у једној таквој ситуацији веома тешко на првоме мјесту поставити проблематику, пошто се смјелост оних који износе неистине или чињенице засноване на неистинама не може мјерити ниједном озбиљном карактеристиком, али је веома важно то учинити како би одређену истину поставили на веома чврст темељ како би она у будућности постала категорија о којој се у таквом правцу више не може расправљати.

У овом случају, поведени искуством конкретне проблематике, сви напори не би користили ако не би послужили за подизање опште свијести оних који су дотакнути самим проблемом и који могу дати допринос рјешавању те проблематике. Нажалост, досадашњи трудови, који су били немали, на пољу приказивања истине по питању тзв. хрватске православне цркве нису донијели жељене плодове, вјероватно колико због недовољно озбиљног прихватања од стране ширих кругова, толико и због непостојања систематског приступа рјешавању проблема. Наравно да је у прилог овом ишло и то што су са друге стране веома упорни и бескрупулозни противници охрабрени, како јачином духовних родитеља њихових идеја, тако и несистематичношћу супротне стране чија се реакција очекује.

Овај скромни осврт и покушај постављања једне теорије на јаке темеље чињеница коју ће дати озбиљност самој теорији ће прије свега имати намјеру да допри-

несе досадашњим немалим напорима представљању самих догађаја везаних за намјере које су условиле настанак, дјеловање у току Другог свјетског рата и новије намјере идејних твораца тзв.хрватске православне цркве, нашим научним круговима и свима којима је ова тематика недовољно позната.

2. Настанак идеје о „православним Хрватима“

Сигурно је да свака идеја мора имати свој почетак и да свака идеја мора имати свога творца. Аналогно томе, полазну тачку која се поставља у случају проучавања појаве идеологије тзв.хрватске православне цркве, постављамо у времену када се почињу развијати нове идеје о Хрватима као народу, као и тежње ка стварању националне државе хрватског народа, коју, као што је познато, нису имали до двадесетог вијека.

Како би избјегли могућност да се у нашем историјском осврту удаљимо од првобитне теме, ту почетну тачку ћемо утврдити у личности идеолога који се и према историјским изворима заговарача тзв.хрватске православне цркве, наводи као творац „Хрвата православне вјере“, Еугену Кватернику¹. Он је између осталог, познат по својој улози у стварању хрватске странке права и усташке идеологије унутар ње заједно са Антом Старчевићем, на чијим се утврђеним темељима, који су засновани на неизмјерној мржњи према Србима самог Старчевића, заснивала каснија политичка и ратна дјелатност Анте Павелића, приликом оснивања Независне Државе Хрватске унутар које се мржња према Србима показала у свој својој бестијалности.

Живећи у времену када су Хрвати као политички народ били потпуно подређени Аустро-Угарској монархији, или како то они само воле ублажено рећи, када су предали своју круну Хабзбурзима као што су је кроз своју историју стално неке предали и „изабрали“ их као своје владаре, Кватерник је у својим разноврсним активностима тражио начин да се његов народ ослободи стране власти и оствари политичку самосталност. Основна препрека у његовим плановима са којима се суочио и на самом почетку својих активности и која му је, тако се показало на крају дошла и главе, јесте малобројност његовог народа. Поред саме малобројности припадника његовог народног корпуса, друга препрека је свакако била различитост опредељења унутар самог хрватског народа, у чему је пресудну улогу одиграо ниво утицаја римокатоличке цркве међу хрватским народом, а која је била против осамостаљивања Хрвата, што је било и разумљиво јер је била под директним утицајем Хабзбурговаца, и то је на крају и покренуло самог Кватерника да подршку за своје идеје нађе на другој страни.² Поведен својим проблемима, а добро познавајући менталитет и однос према страним освајачима и владарима који је владао међу Србима који су насељавали Војну Крајину, одлучио се за оно што се наметало као једино могуће. Окренуо се агитовању међу Србима, против страних власти, што свакако није било тешко, али на један нови и другачији начин. За очекивати је било да ће у Србима тражити савезнике и да ће истицати заједничке интересе, али Еуген Кватерник је у својим настојањима одлучио отићи корак даље. Терминологија којом се и у данашње вријеме служе идеолози политике ширења хрватских утицаја у региону, његов је производ и по њој сви Срби православне вјере који су тада живјели на просторима који су или измјешани са Хрватима, или су представљали дио

¹ Петар Пожар, *Хрватска православна црква у прошлости и будућности*, Загреб, 1996. стр. 103.

² Др Фердо Шишић, *Кватерник (Раковичка буна)*, Библиотека историјског клуба свеучилишта СХС у Загребу, Загреб, 1926. стр. 19.

њихове интересне сфере и они по њој нису Срби, већ Хрвати православне вјере! Ова теорија је првобитно имала за циљ да покрене Србе на учешће у устанцима и бунама које је Кватерник планирао, јер они нису били под утицајем римокатоличког свештенства које је отворено радило против буна и упозоравало своје вјерника да не учествују у њима. Колико је у својим намјерама доживио успјех говори и податак да је приликом подизања Раковичке буне, након неуспјешног захтјева за подршком међу Хрватима и римокатоличким клиром, послао изасланство епископу горњокарловачком Лукијану Николајевићу са захтјевом да благослови устанике и њихово оружје, на шта им је одговорио да је оптерећен болешћу, али их није одбио већ је дао благослов да то у име његово учини парох Самуило Поповић³. Поред подршке коју је добио од стране православног свештенства који су свакако били вође српског народа, не изненађује податак да је највећи дио устаника био православне вјере, односно да су скоро сви устаници били Срби, од којих су можда неки и повјеровали у Кватерникову теорију о њиховој припадности хрватском народу, док су остали приступили устанку у жељи за слободом, не правећи разлику у тој обавези између хрватског и српског народа, коју су имали према страном владару, чинећи исту грешку као много пута последије тога. Сам Кватерник свједочи о чињеници да су сви припадници српске, православне интелигенције имали дубоко укорјењене осјећај припадности српском народу, који су чврсто чували.⁴

Он у својим размишљањима о рјешавању „источних питања“ како их назива, образлаже да Хрватима највећа пријетња долази из Угарске, а на истоку од Русије, која има намјеру да рјешити тзв. источно питање у корист православних народа⁵! Питање се намеће само, а и одговор слиједи готово незаобилазно. Зашто Еуген Кватерник сматра да Хрватима пријети опасност од Русије која ће рјешити то питање у корист православних народа, ако сматра да унутар хрватског националног корпуса постоји и православни дио народа, који на тим просторима није био малобројан, што би свакако у том случају сврставало и Хрвате у ред тих православних народа. Он сам је знао да су сви ти људи који су насељавали те просторе које су „правашки“ сматрали хрватским, а о чему би се могло дискутовати, по чему су то ти простори хрватски више него српски и да ли су уопште хрватски, искључиво Срби, те да би се упливом руског утицаја било које питање рјешавало у корист српског православног народа. Тако да сама теорија твораца хрватске националне идеологије, као и теорија о вјековним хрватским националним територијама пада у воду јер ни сами њени идејни творци нису вјеровали у њу. То није спријечило Кватерника да у свом спису о рјешавању источног питања из перспективе хрватског народа нападне Вука Караџића који говори да постоје Срби „сва три закона“, мислећи притом на православне Србе и на оне који су покрстивши се или потурчивши и даље етнички били Срби. Вук у том смислу не наводи како се о њима може говорити као о припадницима српског националног корпуса, већ износи чињенице, знајући да се у османлијском царству не разликује вјера од нације, што и сама ријеч „потурчити“ говори да је онај који је примио ислам, самим тим постао Турчин⁶. То се примјенило и на саме покатоличене Србе, које су Кватерник, Старчевић и слич-

³ Исти писац, исто дело, стр. 22.

⁴ Исти писац, исто дело, стр. 24.

⁵ Драгутин Павличевећ, *Еуген Кватерник о истичном питању (1859–1868)*, Завод за хрватску повјест, вол. 28., Загреб, 1995. стр. 87.

⁶ Мирољуб Јевтић, *Православље као фактор индустријације и дезиндустријације нација на Балкану*, факултет политичких наука, Београд, 1997. стр. 84.

ни њима брже-боље прогласили Хрватима, а упоредо са тим износили тврдње о постојању православних Хрвата како на простору Војне Крајине, тако и на простору Босне и Херцеговине, затим хрватских муслимана на свим просторима, па чак и „словеначких“ Хрвата⁷, а након свега тога исмијава за нешто себи својствено, Вука Караџића питајући се иронично јесу ли Срби и на мјесецу.⁸

Еуген Кватерник као ни Анте Старчевић нису можда сами измислили ту теорију, али су је објеручке прихватили и са посебним жаром је ширили. Највјероватније су је засновали на чињеници да је сличних ситуација приликом ширења српског царства и каснијег турског ропства бивало у историји, највише у случају Цинцара који су се у великом броју случајева временом асимилирали у српски народ због припадности православној Цркви, што се као појава треба искључиво приписати утицају османлијске власти која је у социолошком смислу утицала да се једно вријеме потисне из свијести народа наглашавање националне припадности које је било присутно у православљу⁹. Управо због тог утицаја и њиховог начина функционисања, сви православни поданици без обзира на етничку припадност морали су да се окупљају око православне Цркве и да свој национални интерес ставе у други план, што је довело до постепене асимилације, а посебно је учвршћено поновним успостављањем Пећке Патријаршије у чије су крило ушли и многи не-српски православни народи. Овакви процеси асимилације нису ништа непознато у свијету и тај процес зависи од много фактора, зависно од појединачног случаја.

Наравно, да се у случају Срба на просторима које су Хрвати у својим политичким плановима присвојили и прогласили њиховим историјским колијевкама, не може ни у ком случају примјенити иста таква теорија пошто се зна да су Хрвати одмах у вријеме раскола били под јурисдикцијом римског епископа и да су одмах признали папску власт, осим што су додатак о *Filioque* прихватили тек неколико година касније.¹⁰ Што значи да се у том периоду, када је било за очекивати да се десе, нису дешавала никаква превирања, те да није било ни говора о неким Хрватима као православнима, односно под цариградском јурисдикцијом. Ако их је није било тада, веома је мало вјероватно да је римска јурисдикција у неком каснијем периоду била толико пољуљана да изгуби велики број становништва испод своје власти. Колико су теорије о несрпској припадности православног становништва од стране Хрвата разноврсне и неутемељене говори и то што се те разне теорије веома често и међусобно потиру, односно једна другој противријече. Тако у једној од њихових најрепрезентативнијих теорија, коју је изнио Крунослав Драгановић¹¹ по благослову Ватикана, у виду своје докторске дисертације износи теорију да су то Хрвати који су у вријеме турског ропства насилно прешли у православље, што када видимо у каквим је условима живјела Пећка Патријаршија у вријеме турског ропства само од себе звучи апсурдно, а посебно што опет са истог извора излази теорија да тај православни народ нису ни Срби, ни Хрвати, већ романско племе Влаха који су постојали на простору Балкана и који су били православни¹². Та теорија би

⁷ Драгутин Павличевић, *Еуген Кватерник о источном питању (1859–1868)*, Завод за хрватску повијест, вол. 28., Загреб, 1995. стр. 88.

⁸ Исти писац, исто дјело, стр. 92.

⁹ Мирољуб Јевтић, *Православље као фактор интeграције и дезинтeграције нација на Балкану*, факултет политичких наука, Београд, 1997. стр. 81.

¹⁰ Никодим Милаш, *Православна Далмација*, Београд, 1989. стр. 15.

¹¹ Др Душан Кашић, *СПЦ у изв. Независној држави Хрватској*, СПЦ 1920–1970, посебан отисак, стр. 197.

¹² Мирољуб Јевтић, *Православље као фактор интeграције и дезинтeграције нација на Балкану*, факултет политичких наука, Београд, 1997. стр. 83.

била далеко стабилнија када не би постојала чињеница да се временом под Власима почело именовати оно становништво које се као и етнички Власи бавило сточарством, а које су сачињавали великом већином Срби, који су са Власима имали заједничко то што су православне вјере и што су били под јурисдикцијом како Пећке Патријаршије тако и Карловачке митрополије. Износџи све теорије које су износили, тзв „научници“ одају своју намјеру да докажу да православни народ на том простору може бити било шта само не Срби и да су све тежње усмјерене ка денационализацији Срба на просторима који чак историјски гледано нису ни по чему више хрватски него српски, ако не и супротно.

Апсурдност саме методологије доношења закључака и изношења овакве једне теорије није представљала проблем наследницима усташке идеологије на челу са Антом Павелићем, да настави један овакав програм, али нажалост у другачијим околностима у којима су имали могућност примјене силе над невиним српским становништвом за које су немало прије тога њихови духовни родитељи тврдили да су припадници њиховог народа, који су спроводили и спроводећи клали, палили, силовали и живе бацали у јаме исти тај народ. Првобитни однос нове власти Независне државе Хрватске који се састојао од јавних изјава усташких првака да је дошло вријеме када Срба и православне Цркве у њиховој држави неће бити, које су уједно биле и заједнички став њихове геноцидне политике, као и потпуна подршка римокатоличког клира у насилном превјеравању Срба, јесте најбољи доказ какве су праве намјере такве једне политике према Србима биле. Када то сагледамо, можемо лако да видимо да њихове тврдње којима су поткрепљивали своје намјере о оснивању тзв. хрватске православне цркве, нарочито изјава Анте Павелића да никоме у НДХ не смета православље, већ Српска Православна Црква због своје наводне политичке оријентације, не могу имати никакве вриједности након неколико убијених епископа, на десетине свештеника и стотине хиљада убијених вјерника, као и стотине полаћених и опљачканих храмова. Тврдили су да им Српска Православна Црква смета јер је њена централа ван Независне државе Хрватске и да не могу допустити да у држави постоји Црква која је под утицајем неке стране власти, а управо је таква ситуација била са римокатоличком црквом у Краљевини Југославији. Такве њихове акције су ишле у правцу нестанка Срба и православља, што потврђују и позитивне оцјене из Ватикана које су у то вријеме долазиле и које су изражавале наду у потпуно прилажење свих православних у НДХ крилу римокатоличке Цркве која је од тога требала имати највише користи и која није учинила ништа да би спријечила злочине почињене над Србима, већ је напротив отворено позивала на масовне прелазе у римокатоличку вјеру којима је обезбјеђена заштита живота и имовине.

3. „Хрватска православна црква“ (1942–1945)

Сви ближи догађаји који су претходили самим покушајима устројства тзв. хрватске православне цркве а који су производ акција успостављене власти Независне државе Хрватске према Србима, садржавали су све саме законе разноврсних забрана и укидања те као такве спадају у ред неких од првих закона и одредаба уопште донесених у Независној држави Хрватској. Међу прве донесене спадају забрана о укидању ћириличног писма и законска одредба о прелазу с једне вјере на другу¹³, које су показале какав је правац који је задат новој држави. Остали зако-

¹³ Усташки закони, приредио Горан Бабић, Београд, 2000. Стр. 15.

ни уперени против Срба су доношени касније, као и одлука о оснивању тзв.хрватске православне цркве, која је према њиховим ријечима требала да буде на корист православног живља. Колико је то било на корист Срба можда је најбоље окарактерисао кардинал Ежен Тисеран, рекавши да је то догађај који се десио након што је побијено 350.000 Срба и након што су им побијени епископи и свештеници и да та организација као таква је настала вољом једног човјека (Павелића) и да тако може и нестати. Његове намјере је веома тешко одредити након ове изјаве, иако је додао како сматра да су Срби за Европу у борби против Турака много више дали него иједан католички народ¹⁴, али његову изјаву као великодостојника цркве која је имала став да је тзв. хрватска православна црква велики дар Независне државе Хрватске Светој Столици, свакако не треба занемарити када се узима у обзир чињеница самог настанка једне овакве организације односно незаконитост поступка којим је условно речено настала.

Сама методологија покушаја установљавања једне такве организације кроз доношење једног законског акта, а за коју је планирано да постоји као једна аутокефална црква у јединству са свим православним црквама у свијету, најбоље говори и о намјерама идејних творца, као и оних који су покушали њено спровођење. Додатно се појашњава цјелокупна ситуација када видимо и састав људи који су се окупили око тог пројекта.

Иако су теорије о идејним творцима тзв.хрватске православне цркве разноврсне, од којих преовладава теорија о залагању и наредби њемачке обавјештајне службе упућене Павелићу, ипак не треба занемарити претходно наведене чињенице о идеологији Хрватске странке права коју су створили Еуген Кватерник и Анте Старчевић а чији је слиједбеник био Анте Павелић. Упркос директној зависности од нацистичке њемачке власти, мало је вјероватно да би овакав један пројекат успио заинтересовати самог Павелића да га спроводи, поготово након године дана спровођених акција на уништавању српског народа на простору који је након слома Краљевине Југославије потпао под усташку власт, да као такав није имао своје коријене у самој идеологији Павелићевих духовних родитеља. Други разлог због којег је вјероватније да је то производ усташке изопачене идеологије јесте тај што је мишљење да су идеолози стварања тзв.хрватске православне цркве, Нијемци, углавном раширено на основу теорије да су Нијемци хтјели да се затирање и њихов устанички контраефекат смањи¹⁵, али је истовремено та теорија стављала улогу усташких власти у други план, што је можда имало намјеру пребацивања кривице на њемачки окупациони фактор, а све у циљу послеријатног помирења. Свакако, упркос свих наведених теорија, веома је важно препознати у томе остваривање идеја „правашке“ политике која је денационализацијом српског народа покушавала створити национално јединство без народа, у чему су им њемачки обавјештајци сигурно помагали и дали свој велики допринос, ипак је Независна држава Хрватска била производ освајачке политике Трећег Рајха.

*

Основна потешкоћа за идејне творце тзв.хрватске православне цркве је била управо у недостатку како православне пастве која би се осјећала национално Хрватима, тако и самих свештеника који би стали уз Павелићеву политику и понашали се као

¹⁴ Др Душан Кашић, *СПЦ у њив.Независној држави Хрватској*, СПЦ 1920–1970, посебан отисак, стр. 203.

¹⁵ Вељко Ђурић, *Српска Православна Црква у НДХ од 1941–1945*, Ветерник, 2002. стр. 135.

да се годину дана раније није ништа дешавало. Пошто тај проблем није био нешто што се може ријешити брзо, задовољили су се са неколицином сумњивих лица наводно православне вјере међу којима је заузео прво мјесто рашчињени свештеник Василије Шурлан, који су се окупили и уз инструкције власти основали прву црквену општину за чије су се оснивање са молбом формално обратили лично Анти Павелићу, од кога су и добили одобрење за оснивање. Колико је тај проблем за њих био велики свједоче и напори самог Шурлана који је позивао све свештенике који су служили на територији коју су контролисале усташке власти да се врате и приме службу. Без обзира на све те напоре прву службу у храму Преображења Господњег који су узурпирале усташке власти када су протјерали канонског епископа и свештенство, служио је сам Шурлан уз саслужење тројице емигрантских руских свештеника из Руске Заграничне Цркве који су пришли Павелићевој творевини. Знали су они који су оснивали овакву једну организацију да им је сав труд узалудан уколико им не приступи већи број православног становништва и уколико не буду макар у основним цртама личили на црквену организацију, зато су у својим настојањима и прихватили руске свештенике који су на простор Краљевине Југославије дошли након Октобарске револуције и у народу је већ постојала навика на њихово присуство. Из истог разлога су се у настојањима да нађу погодну личност која би заузела мјесто поглавара њихове организације, окренули ка истим изворима. Наравно да нико из јерархије Српске Православне Цркве није ни размишљао о томе да се прихвати овакве једне улоге, нити су могли међу свештенством наћи некога од кандидата којег би неко од православних епископа из држава које су одржавале политичке везе са Независном државом Хрватском, првенствено Румуније и Бугарске, хиротонисао за епископа, стога су се одлучили да ступе у контакт са епископима Руске Заграничне Цркве, након неуспјелих контаката са синодима како помјесних цркава које су биле под влашћу нацистичких савезника, тако и са синодом Васељенске патријаршије.

Пошто сама усташка власт није била толико упозната са детаљима око начина организовања једне православне организације, а било им је важно да та њихова организација макар личи на цркву како би могли задобити повјерење што већег броја свештеника који су остали на територији под њиховом влашћу и оно што им је било важније, што више народа, како би им приказали лажну слику мира и одвратили их од приступања устаничким организацијама, како четничким тако и партизанским. За тај дио посла су им требали људи који су познавали саму црквену организацију изнутра, односно који су прије рата имали неку функцију унутар Српске Православне Цркве. Несумњиво се показало на примјеру Милоша Обркнежевића о чијем се конкретном контакту са самим усташким властима у вријеме стварања тзв. хрватске православне цркве не зна ништа, а његова улога у њеном стварању и раду је велика¹⁶, да су усташки идеолози који су дјеловали у времену између два свјетска рата у Југославији уствари развијали својеврсну мрежу својих људи у свим структурама, па тако и у самој Српској Православној Цркви. Само је било питање времена када ће се такви људи и њихове улоге у разбијању Српске Православне Цркве и уништавања српскога народа објелоданити. Преко одређених кругова, углавном политичких, који су преко њемачких окупационих власти одржавали притисак на представнике власти у Србији, покушало се чак нагјерати епископе и

¹⁶ Милош Обркнежевић, *Развој православа у Хрвајској и хрвајска православна црква*, Хрватска ревија, Минхен — Барселона, 1979 стр. 229–262, стр. 255.

свештенике који су избјегли са територије под усташком контролом да се врате на своја мјеста и прихвате положаје у новооснованој организацији. Са том намјером је у Београд долазио и већ поменути Милош Обркнежевић који је користећи своја ранија познанства желио да врбује што више свештеника, чак и епископа, али није наишао на добар одзив¹⁷. Пошто је од епископа са простора које су контролисале усташке власти, једино епископ зворничко-тузлански Нектарије остао жив и способан за службу, на њега је вршен највећи притисак, али наравно безуспјешно. Иста ситуација је била и са свештеницима.

Након тога су усташке власти дефинитивно одлучиле да ће саговорнике тражити у крилу руске заграничне јерархије, од којих су неки свештеници већ својим присуством приликом организовања црквене општине показали одређену наклоност према том пројекту, а са друге стране усташке власти су рачунале и да ће сам притисак далеко лакше вршити на чланове њихове јерархије него на чланове српске јерархије чију су одлучност имали прилику видјети на дјелу приликом прогона само годину дана раније, када епископи и свештеници нису хтјели да напусте свој народ не жалећи ни свој живот који су већина завршили мученички.

Управо се у том сегменту њиховог организовања као кључна личност јавља Милош Обркнежевић, који је остварио први контакт са архиепископом јекатеринославским и новомосковским руске заграничне цркве Гермогеном и коме је у име Анте Павелића понудио мјесто митрополита загребачког и патријарха тзв. хрватске православне цркве. Гермоген је наводно првобитно одбио понуду коју је добио и увјеравао је своју браћу архијереје да се тога неће прихватити, јер се коси са канонима Цркве. Ипак је на крају прихватио овакву нечасну понуду и показао се као помоћник у злочиначком подухвату против српског народа и Православне Цркве који је имао за циљ да одвоји српски народ од остатка свога народа који је био везан најјачом везом која је могла постојати, а то је црквена јерархија која је чувала заједничку вјеру, а све са намјером да их касније што лакше национално уништи и покатоличи. Иако постоје разне теорије које говоре о томе шта је био повод Гермогеновог ангажовања, од оних које тврде да је његова жеља била да сачува српски народ од даљег уништења, до других које кажу да је његово мишљење било како треба увијек и изнова оснивати нове аутокефалне организације и да га је то водило у његовом путу, највјероватнија и најпоткрепљенија ће бити она да се ради о његовој немогућности резонувања, како због дубоке старости, тако и због жеље за положајем који му се нудио. Ово поткрепљује и то што се цијело вријеме своје дјелатности унутар Независне државе Хрватске ниједном није осврнуо на страдање канонске јерархије и вјерног народа у претходним годинама од стране истих тих људи који су њему и његовој свити исказивали част и поштовање и са којима су организовали наводно празновање православних празника. Он се потпуно лицемјерно обраћа православним вјерницима у НДХ и позива их у борбу против комунизма, као да су сви који су против усташке државе комунисти, уопште не спомињући и не придајући пажњу попаљеним храмовима са стотинама и хиљадама невиних жртава од којих су многи страдали у самим храмовима. Не помиње ни тројицу звјерски убијених епископа, стотине свештеника, те се моли за поглавника и велича његову личност као заштитника нове државе. Поред тога, веома је тешко повјеровати да се може радити о неупућености у си-

¹⁷ Михаил Шкаровский, *Сиварање и делатности хрватске православне цркве током Другој светској рата*, Вјесник црквене историје, Москва, 2006. стр. 221–262, стр. 236.

туаацију око хрватско-српских односа кроз историју, као и чињеницу да су на тим просторима постојали канонски постављени епископи, тешко да Гермоген то све није знао, с обзиром на вријеме проведено у Србији. Уколико се радило о присили и страху, може се разумјети, али веома тешко оправдати учешће у оваквом једном пројекту, како Гермогеново тако и осталих лица, када се узме само колику су штету проузроковали својим дјеловањем и окупљањем разних авантуристичких и сумњивих ликова који су кроз послушање усташком режиму покушали остварити своје болесне амбиције. Довољно је споменути само маскараду око тзв. хиротоније извјесног Спиридона Мифке, за кога се не зна како га окарактерисати и којим га именом прије назвати, као и покушај његовог постављања на мјесто епископа у Сарајеву, истом оном народу који је духовно водио митрополит Петар Зимоњић. Каква храброст и помислити да ће тај народ кренути за таквом особом какав је Спиридон Мифка, након једног таквог духовног горостаса какав је митрополит Петар! Одговорност скинути са личности архиепископа Гермогена је готово немогуће, када знамо колика је одговорност свештеничког служења, ако је заиста страх био тај који га је натјерао да узме учешћа у свему томе, увијек је могао да крене путем примјера таквих свештенослужитеља какав је Петар Зимоњић, Платон Јовановић, Сава Трлајић и многи који су страдали због тога што су били то што јесу. Постоје мишљења унутар руског народа, међу којима се истиче унук Серафима Купчевског, који је био један од ближих сарадника Гермогенових и кога је именовао архијерејским намјесником у Загребу, да су Гермоген и остали његови сарадници Руси, који су дјеловали унутар тзв. хрватске православне цркве, уствари мученици јер су побијени од стране комунистичких власти на убрзаном суђењима¹⁸. Оправдати поступак комунистичких власти би свакако било неумјесно, без обзира на тежину улоге коју су заузели у устачкој државној творевини, али исто тако и говорити о њиховом мученичком страдању није исправно. Вријеме рата је вријеме када не владају разум и право, а камоли правда и управо то су требали знати и Гермоген и остали руски свештеници када су се упуштали у један такав пројекат који је био смишљен да један народ уништи, те колико је опасно учествовати у томе. Управо се то и потврдило начином на који су завршили своје животе.

Комплетна ситуација у вријеме дјеловања архиепископа Гермогена на територији коју су контролисале усташке власти било је прожето неморалностима и ситуацијама без смисла. Иако се оснивање једне овакве организације и довођење Гермогена на чело исте десило средином 1942. године и представљало у очима њемачких власти средство за смиривање односа између Срба и Хрвата, прогони, масовна убиства и злочини нису престали, док је истовремено Гермоген у својим „пастирским“ посланицама позивао православни српски народ на оданост новоустановљеној држави. Можда апсурдност саме ситуације описује и чињеница да је иста власт која је основала тзв. хрватску православну цркву у исто вријеме основала и одржавала цијело вријеме рата активним и „уред за рушење православних цркава“¹⁹, чије је дјеловање довело до нестанка стотина православних храмова, од којих многи ни данас нису обновљени јер их је сустигао нови налет усташке мржње. Многи храмови су били претворени у католичке цркве и то у мјестима у ко-

¹⁸ Михаил Шкаровски, *Стварање и делатност хрватске православне цркве током Другој светској ратној*, Вјесник црквене историје, Москва, 2006. стр. 221–262. стр. 260.

¹⁹ Др Душан Кашић, *СПЦ у изв. Независној држави Хрватској*, СПЦ 1920–1970, посебан отисак, стр. 183–204 стр. 203.

јима је било веома мало или готово нимало римокатоличких домаћинстава²⁰. Све се то дешавало у окружењу у којем су ширене тврдње да православна вјера и народ не сметају никоме. На нелогичностима и изврнутим историјским чињеницама је почивала цјелокупна усташка идеологија која је имала намјеру да изнесе чињенице о свом народу онакве какве нису и које су у потпуној супротности са истином, тако да је та једна историјска епизода са стварањем тзв.хрватске православне цркве само дјелић политичког плана у којем је циљ био уклањање српског народа из свих сегмената друштва на територији гдје су остварили своју власт. У свом том лицемјерју је интересантно то што је и само оснивање ове организације, као и сви послови око ње, иако смишљени много раније у главама усташких идеолога, приписују се захтјевима и молбама за оснивање такве организације, које су наводно упутили „православци“ одани усташкој држави и идеологији. Све нелогичности које су окупиле разне профиле људи око овог пројекта и који су се манифестовали у времену постојања тзв.хрватске православне цркве су засноване на првој и основној нелогичности којој се на крају све и враћа а то је да је сама идеја о националној православној цркви међу Хрватима заснована на чињеници да православни Хрвати и не постоје, те се и све друге расправе на саму тему губе у тој чињеници.

3.а. Зашто не може постојати хрватска православна црква

Пошто је готово сигурно да је план организовања тзв.хрватске православне цркве постојао у идеологији Старчевића, Кватерника и касније Павелића, као својеврсни помоћни план у случају да њихова методологија убијања, протјеривања и покрштавања не постигне жељене резултате, јасно је било да нису могли рачунати на подршку самих Срба у послу организовања нове јерархије. Постоје наводни подаци који осим Петра Лазића, Милоша Обркнежевића и осталих сумњивих ликовва, наводе и неке свештенике који су службовали на одређеним парохијама под јурисдикцијом Српске Православне Цркве прије избијања рата, те се њихова имена налазе на платним списковима министарства и постављењима на парохије, као и одређеним одликовањима²¹ и у вријеме владавине Независне државе Хрватске. Посебно је интересантно да су многи од тих свештеника већ неколико година раније били побијени, као што је случај са јеромонахом Севастијаном Јовићем за кога се зна да је убијен од усташа 1941. и бачен у јаму на планини Промини а спомиње се 1943. као свештеник тзв.хрватске православне цркве, док су неки од њих служили на парохијама чију су територију контролисали припадници Динарске четничке дивизије под командом војводе Момчила Ђујића, те је немогуће да су били у јединству са неканонском јерархијом из Загреба.

Све то, као и интервенције за ангажовање Гермогена, као и труд око стварања притиска на њега, јер постоје чињенице које указују на то да је првобитно одбио њихову понуду²², сведочи о непоколебивости и неучествовању српског свештенства и народа у том злочиначком плану. Након Гермогеновог прихватања понуде и преузимања дужности, као и његових првих поступака и даље се види оскудица у свештеничком кадру Срба, пошто је Гермоген као своје архијерејске намјеснике постављао искључиво руске свештенике. Сама идеологија и прича о православним

²⁰ Радомир Прица, *Покршћивање и хрвајска љавославна црква*, зборник музеја Срема, Сремска Митровица, 1996. стр. 106.

²¹ *Глас љавославља*, гласило хрватске православне цркве, Загреб, 1944–1945.

²² Михаил Шкаровски, *Сиварање и делайносћ хрвајске љавославне цркве љоком Другој свејској райа*, Вјесник црквене историје, Москва, 2006. стр. 221–262. стр. 260.

Хрватима је пала у воду и сама је себе угушила јер су такву њихову организацију водили православни Руси чије су намјере и поводи који су их навели на такво поступање били упитни, искључиво због непостојања православних Хрвата. Захваљујући таквом стицају околности било је кристално јасно да се једна оваква ситуација не може поредити ни сам једном другом историјском ситуацијом која се тичала стварања једне аутокефалне православне цркве, што су усташки идеолози у неколико наврата покушали доказивати и упоређивати са ситуацијом у Независној држави Хрватској, то их је натјерало да упоредо са покушајем стварања хијерархије морају стварати и историју, односно доказивати уопште постојање хрватског народа на територијама којим су управљали као и припадност тог народа православној цркви. Прихватили су се за њих најједноставније методе, све православне Србе на том простору су прогласили Хрватима.

Таква методологија је такође нешто што је постојало и прије оснивања Независне државе Хрватске и тзв. хрватске православне цркве. Још из времена Анте Старчевића који је ради доказивања чистоте хрватског поријекла прогласио своју мајку Српкињу, православном Хрватицом. Управо примјером „оца домовине“, Хрвати су развили своју обрнуту логику по којој Срби који живе на одређеном простору вјековима нису Срби само зато што они тврде да су то хрватски простори и ниједну другу чињеницу не износе у корист своје тврдње. Логично би било да су простори на коме један народ живи неколико вијекова, простор тога народа, али када тај народ лажно назовемо својим именом, као што су то учиниле усташе, назвавши српски народ православним Хрватима, не добијамо само тај народ већ и њихову територију. То су добро знали усташки поглавари, па су вјероватно зато упоредо са затирањем народа и њихове Цркве, затирали и основне елементе њихове државности, прво језик и писмо а након тога и саме називе мјеста гдје су живјели, претваравши их све и једно у хрватске називе. Топоними су увијек били важан доказ присуства одређеног народа или племенске или неке друге групе, на одређеном простору.

Аналогно свему наведеном, без постојања самих припадника једног народа који су православне вјере, не може бити говора о оснивању аутокефалне црквене организације, док ће своју јурисдикцију на том простору имати она национална Црква чији народ насељава те просторе. Чак и када би потпуно изоставили околности под којим и начин на који је уопште дошло до самог покушаја оснивања тзв. хрватске православне цркве, очигледно би било да је немогуће говорити о оправданости постојања једне такве организације.

3.6. Повампирана идеологија

Оно што је и у уводном дјелу одређено као једна од појава неисправног или неблаговременог сагледавања проблема, јесте управо обнављање истог проблема односно неправилности. Захваљујући и једном и другом, колико недовољној толико и закашњелој реакцији, идеја о тзв.православним Хрватима и тзв.хрватској православној цркви и даље постоји унутар хрватског друштва.

Вријеме након Другог свјетског рата у којем су и Срби и Хрвати поново живјели у заједничкој држави је период у којем није било спомена о тзв.хрватској православној цркви. Самим престанком постојања Независне државе Хрватске престала је да постоји у јавности како политичка идеја о „православним Хрватима“ тако и идеја о њиховој фантомској организацији, коју су називали црквом. То је најјачи аргумент у корист тврдње да је та идеја уско везана са усташком идеологијом, те

да нема никакве нормалне основе, на основу којих би могла постојати мимо творевине каква је била Независна држава Хрватска. Упркос томе, штета начињена дјеловањем и Независне државе Хрватске и тзв.хрватске православне цркве, односно појединаца који су се представљали као тзв.хрватска православна црква, је била огромна.

Усташка идеологија јесте због политичких прилика била гурнута у запећак, али није никада престала да постоји, као и сви њени елементи. Чекала се погодна прилика, као што је чекана и 1941.године. У оквиру чувања усташке идеологије чувана је и чак и ширена и идеја о тзв.хрватској православној цркви, о чему свједоче многи пропагандни елементи, као што су књиге, брошуре и остали пропагандни материјал који је био посвећен постојању ове организације у вријеме НДХ.

Пошто је идеја о осамостаљењу Хрватске подржана и извођења од стране усташке емиграције која се осамдесетих и деведесетих година почела масовније досељавати на просторе тадашње СФР Југославије, тако се у оквиру политичких циљева и планова појавио поновљени план по потпуно истом сценарију као педесет година раније. Српски народ је прво протјеран са својих територија, а након рата оружјем, а то је оно што највише узнемирава, у држави која се чак и званично ријетко одриче усташке идеологије, поново покушава узнемирити преостали дио Срба који се или вратио на територију Републике Хрватске или се усудио остати. Надлежне власти, без јасног става према новој групи људи са старом и веома препознатљивом причом, допуштају да се Србима обраћају опет сумњива лица са поновљеном пропагандом мржње и говоре им да они нису Срби, већ Хрвати православне вјере, а већ 1995.су протјерани или су остали и трпили насиље, само зато што су Срби. Њихова смјелост и понављање већ испробане методологије само говоре да је Српска Православна Црква на тим просторима рањена и веома тешко функционише, а како би и функционисала када су се свештеници у Хрватској у поратним годинама могли на прсте пребројати. Храмови су као и педесет година раније пљачкани и рушени, вјерни народ убијан или је прелазио на католичку вјеру. Наведени нејасан став власти говори о подршци коју таква идеологија има у народу која је сигурно велика, те да све тековине усташке Независне државе Хрватске у које се убраја и тзв.хрватска православна црква, као и злочини над српским становништвом у Другом свјетском рату, сматрају најсвјетлијим тачкама хрватске историје. Уколико би се садашња политика према Србима у Хрватској у било ком сегменту промјенила набоље, свакако да би се и простор дјеловања сумњивих особа који су се недавно у Републици Хрватској регистровали као „Хрватска православна заједница“ и који се јасно и без увијања представљају као настављачи Павелићеве идеологије „Хрвата православца“ увелико смањило, а то дало допринос да се ствари једанпут назову правим именом. Докле год не буде јасног става и дјеловања према тим ставовима, може се сматрати да су таква организовања наручена од стране људи којима је циљ да Срби на тим просторима нестану.

4. Закључак

Као потпуно јасна чињеница након овог пресјека догађаја показује се да у политичкој линији од Анте Старчевића који се велича као „отац домовине“, преко Еугена Кватерника, Анте Павелића и новог „оца домовине“ Фрање Туђмана, до данас у односу према Србима није ништа промјенило. Актуелно стање показује да Српска Православна Црква, највише због европских закона које Хрватска примјењу-

је на свом путу у Европску Унију, има уговор са Владом Републике Хрватске, према којем је призната као вјерска заједница у Хрватској, док је истовремено српски народ који је прије протјеривања чинио четвртину становништва авнојске Хрватске проглашен националном мањином и данас се његов број мјери једноцифреним процентом. Јасан став према тзв.хрватској православној цркви, као и према онима који је данас поново оживљавају, требао би бити једна оштра осуда постављена на здраве темеље, прије свега признавања националне припадности свим Србима који су живјели или данас живе у Хрватској, те одлучно противљење једном таквом неоправданом покрету и организацији, који има циљ да Срба у Хрватској нестане. Све док се јасно не изговоре чињенице да је хрватска политика у последњих сто и педесет година имала за циљ нестанак православља и Срба и таква политика осуди и када у свијести хрватског народа заживи чињеница да је ушаштво злочиначки покрет и да њиховим злочинима нема пандана међу балканским народима иако га стално траже како би се оправдали, ствари се на пољу српско-хрватских односа неће побољшати. Супротним ставовима, као што је актуелни, по којем се примјера ради о великом српском научнику, сину српског православног свештеника, Николи Тесли, који је рођен од оца Србина и мајке Српкиње, говори као „Хрвату српског или православног подријетла“ као да је од оца и мајке удаљен десецима генерација, а чијим се ликом ките заговорници идеје тзв.хрватске православне цркве на својој презентацији, неће стићи далеко од ситуације када ни сами они који о себи измишљају приче о поријеклу више неће знати који причу да испричају. Треба истини погледати у очи, ма колико она можда била супротно од онога што се надамо да јесте и опет примјера ради објаснити оном мноштву породица које данас живе на просторима Лике и Далмације, а који се сматрају Хрватима, откуда им обичај слављења крсне славе, који је од свих чак православних народа јединствен само у српском народу и откуда да су све те славе које данас славе „хрватске“ породице посвећене светитељима који се празнују у православној Цркви, а не рецимо неким светитељима ексклузивно римокатоличким.

Прије него се ишта деси од стране хрватског народа у том правцу, треба учинити све да се подигне свијест у српском народу о опасности која пријети од таквих људи који се организовано труде да оспоре наше постојање и присуство на било ком крају планете, а поготово тамо гдје смо носиоци хришћанског живота и свједочења. Ако немамо свијест да је то важно и ако то нећемо да чинимо из других разлога, онда би требали истине ради.

Коришћена литература

- Др Ђоко Слијепчевић, *Историја Српске Православне Цркве*, књ. 3. Београд, 1991.
 Др Ђоко Слијепчевић, *Историја Српске Православне Цркве*, књ. 2. Београд, 1991.
 Вељко Ђурић, *Српска Православна Црква у НДХ од 1941–1945*, Ветерник, 2002.
 Вељко Ђурић, *Усташе и њихово правослађе; хрватска православна црква*, Београд, 1989.
 Радомир Прица, *Покрићивање и хрватска православна црква*, зборник музеја Срема, Сремска Митровица, 1996.
 Мара Шовљаков, *Галерија ликова хрватске православне цркве*, Споменница историјског архива „Срем“, Сремска Митровица, 2010.
 Др Душан Кашић, *СПЦ у шив. Независној држави Хрватској*, СПЦ 1920–1970, посебан отисак, стр. 183–204.
Усташки закони, приредио Горан Бабић, Београд, 2000.
 Петар Пожар, *Хрватска православна црква у прошлости и будућности*, Загреб, 1996.

- Милош Обркнежевић, *Развој православља у Хрвајској и хрвајска православна црква*, Хрватска ревија, Минхен — Барселона, 1979 стр. 229–262.
- Михаил Шкаровски, *Сиварање и делатности хрвајске православне цркве током Другој светској рати*, Вјесник црквене историје, Москва, 2006. стр. 221–262.
- Мирољуб Јевтић, *Православље као фактор индустријације и дезиндустријације нација на Балкану*, факултет политичких наука, Београд, 1997.
- Никодим Милаш, *Православна Далмација*, Београд, 1989.
- Драгутин Павличевић, *Еуџен Квајерник о истинском питању (1859–1868)*, Завод за хрватску повијест, вол. 28., Загреб, 1995.
- Др Фердо Шишић, *Квајерник (Раковичка буна)*, Библиотека историјског клуба свеучилишта СХС у Загребу, Загреб, 1926.
- Глас православља*, гласило хрватске православне цркве, Загреб, 1944–1945.
- Владимир Гајгер, *Смртна пресуда војној суду команде града Заграда митрополију Гермојену 1945. године*, зборник хрватског историјског института, стр. 569–582.
- Др. Мита Костић, *Царски духовници, еројатари уније међу Србима*, Ср. Карловци, 1922.
- Слободан Вуковић, *Улога Ватикана у раздијању Југославије*, Институт друштвених наука, Београд, Социолошки преглед 2004. стр. 423–443.